

מה תשתוחחי נפשי ומה תהמי עליו קריאה מיואשת בתורות אופטימיות ליאל דוד-פור

א. מה תשתוחחי נפשי ומה תהמי עלי - על המאמץ

יהודה אתה וגור'. יש לפרש על דרך ששמעתי בשם א"ז זללה"ה כל הכופר בעבודה זרה נקרא יהודי (מגילה י"ג). ועבודה זרה נקרא גאווה וכל הכופר בעבודה זרה היינו במידת הגאווה ואוחז במידת הענוה והשפלות נקרא יהודי, ולי נראה שעצבות ומרה שחורה נקרא גם כן עבודה זרה כי היא גרועה מכל המדות רעות וידוע שאפילו יש ביד אדם תורה ומעשים טובים אם אין בו יראת שמים אין כלום, ויו"ד היא קטנה שבאותיות ומכל מקום יכולים לעשות ממנה כל הכ"ב אותיות שבתורה כי כשמתחילין לכתוב עושים מתחלה נקודה קטנה ואחר כך מושך ממנה איזה אות שירצה, ונמצא כמו שמיו"ד קטנה נעשה כ"ב אותיות וה' חומשי תורה כך כל הכופר בעבודה זרה נקרא יהודי וזוכה לכל כ"ב אותיות וה' חומשי תורה, וזהו יהודה היינו כשנקרא בשם יהודי, אתה מזה נמשך ונעשה א"ת ה' היינו כ"ב אותיות מא' עד ת' וה' חומשי תורה ועל דרך שפירשתי ליהודים היתה אורה זו תורה והבן¹:

בתורה זו נתקלתי ערב חורפי אחד בעודי מתנודד בין קיצונים רגשיים – ייאוש מוחלט ואופטימיות פרועה – וזכורני שהיא הרגיזה אותי מאוד. היה בה עבורי משום שיקוף, ולרגע נמצאתי מוקיע את עצמי. תורה זו של הבעש"ט מציגה עמדה מסוימת ביחס לחוויית החיים, עמדה לעומתית, כפרנית: יהודי הוא מי שכופר בע"ז, וכן בגאווה ובעצבות. הוא נמצא במאמץ מתמשך שאורכו כאורך

¹ דגל מחנה אפרים, פרשת ויחי.

החיים עצמם ע"מ לסגל לעצמו את האיכויות היו"דיות: צירופי-אותיות, אמונה, ענוה, יראת שמים, יצירה, חיבור, תורה, אור וכו'.

הרהוריי בעקבות תורה זו הוליכו אותי למחשבות שלפניכם: לעיתים חיים יכולים להיחוו כהתמודדות מתמשכת לקראת משהו או כתנועה נגדית שמבטיחה את עצם החיים. האדם מאמץ את עצמו ולא ברור האם הוא מונע מתקווה או מיצר הישרדות.

ישנו פחד לא מוסבר – אסור לוותר. אסור לעצור. הנפש הומה על האדם – הוויתור על המאמץ מזוהה עם הוויתור על החיים, בעוד החוויה המתאמצת מזוהה כהשהיית החיים, ומביאה את האדם לשאול את נפשו – מה תשתוחח נפשי ומה תהמי עלי? למה מועילה הדחיפות הזו?

ב. אין שום ויאוש בעולם כלל - על קיומו הבלתי מעורער של הייאוש

שם הפעולה "וויתור" לא תמיד נהנה מיחסי חיבור טובים, אך מצבו לא משתווה לשפל של תאמו הסודי "ייאוש". הייאוש נמצא תחת טאבו, הוא אסור מכל וכל, והפחד ממנו מקבל ביטויים מהוקצעים בתורות רבות כגון זו:

וְהַפֶּלֶל, כִּי אֲסוּר לִיְאֹשׁ עֲצָמוֹ כִּי אֶפְלוּ מִי שֶׁהוּא אִישׁ פְּשוּט וְאִינוּ יְכוּל לְלַמֵּד כָּלֵל אוֹ שֶׁהוּא בְּמָקוֹם שְׂאִי אֶפְשֶׁר לוֹ לְלַמֵּד וְכִיּוֹצֵא בְּזֶה אֵף עַל פִּי כֵן גַּם בְּעַת פְּשִׁיטוּתוֹ צָרִיךְ לְהַחֲזִיק עֲצָמוֹ בְּיָרֵאת הַיְבֻבֻדָּה פְּשׁוּטָה לְפִי בְּחִינַתוֹ כִּי גַם אִזּוּ הוּא מְקַבֵּל חֵייוֹת מִהַתּוֹרָה כִּנּוּי, עַל יְדֵי אִישׁ פְּשוּט הַגְּדוֹל הַיְנוּ הַצַּדִּיק הַגְּדוֹל שֶׁהוּא לְפָעֻמִּים אִישׁ פְּשוּט שֶׁהוּא מְחִיָּה אֶת כָּלֵם כִּנּוּי וְאֶפְלוּ מִי שֶׁהוּא, חֵס וְשְׁלוֹם, בְּמַדְרֵגָה הַתְּחִתוֹנָה לְגַמְרִי, חֵס וְשְׁלוֹם, רַחֲמָנָא לְצִלָּן אֶפְלוּ אִם מִנְחַב שְׂאוֹל תְּחִיתוֹת, רַחֲמָנָא לְצִלָּן אֵף עַל פִּי כֵן אֵל יְתִיאֵשׁ עֲצָמוֹ, וִיקָיִים "מְבֻטָּן שְׂאוֹל שׁוֹעֵתִי" (יוֹנָה ב) וְיַחֲזִיק עֲצָמוֹ בְּמָה שְׁיֻכַּל כִּי גַם הוּא יְכוּל לְחַזֵּר וְלָשׁוּב וְלִקְבֹּל חֵייוֹת מִהַתּוֹרָה עַל יְדֵי הַצַּדִּיק הַגְּדוֹל וְהַעֲקָר לְחִזּוֹק עֲצָמוֹ בְּכָל מָה שְׂאֶפְשֶׁר נְכִי אֵין שׁוּם יְאוֹשׁ בְּעוֹלָם כָּלֵל (וְאָמַר אִזּוּ הַלְשׁוֹן קִיִּין יְאוֹשׁ אִזּוּ גָאָר נִיט פֶּאָר הַאֲנִדִּין) וּמִשָּׁךְ מְאֹד אֵלוּ

הַתְּבוֹת אֵינְךָ יְאוּשׁ וְכֹוּ וְאַמְרָם בְּכַח גְּדוֹל וּבְעִמְקוֹת נִפְלְא וְנוֹרָא מְאֹד
פְּרִי לְהוֹרוֹת וּלְרַמּוֹז לְכָל אֶחָד וְאֶחָד לְדוֹרוֹת שְׁלָא יִתְיַאֵשׁ בְּשׁוּם אִפְּן
בְּעוֹלָם, אֲפֹלוּ אִם יַעֲבֹר עָלָיו מֵהָ.²

בפשטות, תורה זו מכריזה מלחמה על הייאוש. בתור התחלה היא אוסרת על האדם להתייאש. התורה לא עוצרת כאן; למעשה היא עושה יותר מזה – היא אינה מסתפקת באיסור להתייאש, היא מבקשת לבטל את הייאוש עצמו.

תורה זו מהווה ייצוג מדויק של הכוח האופטימי המדכא שפועל על הייאוש; כוח שמהווה למעשה מנגנון הגנה, שפועל באופן לעומתי ואלים. הוא לא מניח לסובייקט לחיות בייאוש. למעשה, הכוח שהוא פועל על הייאוש הוא בהכחשת עצם קיומו. המנגנון המדובר מושרש עמוק באופן ההתמודדות של פרטים בחברה עם המציאות: הוא יכול לבוא באופן ישיר – קורה משהו רע – הכל בסדר, לא להתייאש, קדימה לתקן. אותו כוח מגיע גם בדרכים ערומות ונפתלות אחרות, ממש כמו הייאוש אחריו הוא רודף: משפטים כמו "יהיה בסדר" או "תאמין שיהיה טוב" נאמרים בלשון עתיד ובמשמעותם מפנים מקום לייאוש, אך בפועל הם טעונים בדחיפות ומיידיות³ – עכשיו טוב, עכשיו בסדר, ולפיכך אין מה להתייאש. הכוח הזה הוא למעשה מעין פנטזיה להימלט אליה, מעין הבטחה לאוטופיה שמימושה לא ממתין לאחרית הימים. הדחיפות הזו נגזרת מאותה עמדה לעומתית שנזכרה בתחילת הדברים בהקשר של ה"יהודי הכופר" מהתורה הבעש"טית המובאת בדגל מחנה אפרים.

אפשר לעצור כאן ולהדביק סטיקרים על גיטרות ותחנות אוטובוס, אך קשה שלא לשים לב לפרדוקסליות של תורה ע"ח שמקבלת ביטוי מזוקק במשפט "אין שום ייאוש בעולם כלל" – איך אפשר לדבר על משהו ובו זמנית להכריז על אי-קיומו?

כפי שאני רואה אתה זה, המשפט "אין שום ייאוש" וכו' מהווה קריאת קרב (או קריאת ייאוש) יותר ממה שהוא מהווה אמירה פילוסופית (לפחות כך הוא מוצג

² ליקוטי מוהר"ן תניינא, ע"ח.

³ לשם המחשה: דמיינו דודה קלאסית שאומרת "בעזרת-ה' בחתונה-שלך-בעתו-ובזמנו".

ונתפס בציבור), ועל כן אין הוא נדרש לתרץ את הסתירה הפנימית שבו. כמובן שהתיאור כיצד מוהר"ן משך מאוד אלו התיבות ואמרם בכח גדול מוסיפים לרושם הכללי שמתקבל. כללו של דבר, ר"נ לא מכחיש את קיומו של הייאוש, ואף מודע לכך שכל ניסיון לצמצם את הייאוש באופן אסימפוטטי נועד לכישלון; אך להגדרתו של הייאוש כרע והפניית הכוח האופטימי המדכא כנגדו ערך רב: הוא מאפשר לי להמשיך בשגרת חיים מסוימת ע"י דחיקת הייאוש לאזור לימינלי בתודעה שבו הייאוש מתפקד ככאב עמום שניתן להסיח ממנו את הדעת, רוב הזמן.

אך כמובן שאין זה מותו של הייאוש. תחת כובד הכוח המדכא הוא עובר טרנספורמציה ואף אבולוציה, בדומה לאופן פעולת הכוח על המין בעת המודרנית בהסברו של פוקו:

חבלי עוגניו של משטר רפואי-מיני שלם נקשרו סביב המרחב המשפחתי. ה"מידה המגונה" של הילד היתה נקודת משען יותר מאשר אויב; אולי סימנו אותה כרע שיש להעבירו מן העולם, אבל לאור הכרחיותו של הכישלון והדבקות הקיצונית במטרה די חסרת תוחלת, עולה החשד שלמעשה לא ביקשו ממנה להיעלם אחת ולתמיד, אלא להתמיד ולשגשג על הגבול שבין הנראה לבלתי נראה. לכל אורכה של משענת זו הכוח נע קדימה, מכפיל את מספר ממסריו ותוצאיו, בשעה שמטרת חיצו אף היא מתפשטת, מתחלקת בתוך עצמה ומסתעפת, בהעמיקה חדור לתוך הממשי צעד בצעד עם הכח".⁴

בהקשר הדיון שלנו: אמנם נבצר מהייאוש להופיע במובנו האבסולוטי, אך מיני מורכבויות שלו, בהם הוא משמש יחד עם תחושות נוספות, מופיעות גם מופיעות. בייאוש מציא האדם לעצמו מונחים ומסמנים שונים בהם הוא מדבר את חווית הייאוש, כביכול על מנת להתמודד ולנצח אותה, אך יחד עם הניסיון להשיח את הייאוש משהו ממנו משתמר ומלווה, באופן ממשי ואמין להחריד.

⁴ תולדות המיניות I, עמ' 33.

ג. ייאוש שלא מדעת הווי ייאוש - על הכוח האופטימי המדכא

ההכרה במצב העניינים הזה, של הייאוש שמעמיק לחדור במקביל לנסיגות שלנו לחסל אותו, מביאה הרבה רוגע; אין טעם לרוץ, הייאוש יגיע תמיד יחד איתך לקו הסיום. הוא חלק ממצואות חיינו גם אם נעטוף את עצמנו בגליל שלם של סטיקרי "אין שום ייאוש" ונאכל מלא שוקולד. להפך, קוראים לזה אכילה רגשית. כולם רואים שמהו לא בסדר איתך. הכרה זו מתבטאת באופן יפה (גם אם לא נאמן למקור במיוחד) במונח "ייאוש שלא מדעת הווי יאוש".

מונח זה, שלקוח מסוגית ייאוש בעלים בבכא-מציעא, מצייר היטב את התיאור לעיל כשני רבדי מודעות:

יאוש שלא מדעת – אביי אמר: לא הוי יאוש; ורבא אמר: הוי יאוש.⁵

מחלוקת זו מייצגת שני רבדים של מודעות; אותו ייאוש שלא מדעת הוא אותו הייאוש שמרגע הופעתו פועל עליו כוח אופטימי מדכא, מסמן אותו כרע ופועל להכחדתו. הייאוש אינו בר הכחדה, הוא פשוט אינו יכול לחול באופן ישיר, והוא ממשיך להתקיים בתור מועקה המאיימת לפרוץ; זהו ייאוש שלא מדעת.

דעת אביי מייצגת רובד תודעתי אחד: ייאוש שלא מדעת לא הווי ייאוש, כלומר, קיימת תודעה מסוימת שעבורה פרדוקס הזכירה-מחייה לא מתרחש; יספיקו הסטיקרים והכוח האופטימי כדי להניח את דעת האנשים השרויים בתודעה זו.

דעת רבא, ייאוש שלא מדעת הווי יאוש, מבקשת לחשוף את הייאוש המוכחש, ולהראות שהוא גדל יחד עם הכח האופטימי המדכא. עבור תודעה מהסוג הזה, התודעה הראשונה מהווה לא יותר מ"אי-מוות", שכמוהו שובה את האדם במעין הגנה פנטזמטית מהחיים עצמם.

⁵ בכא מציעא כא, ב.

ד. בהתעטף עלי נפשי את ה' זכרתי - על תנועת ההיענות

אותו הכוח האופטימי לא פועל בחלל ריק. כוחות רבים פועלים בחלל, והצגתו רק ככוח מדכא באופן עקרוני (או ככוח היחיד שמדכא) תהיה טעות. באותה מידה אפשר לתאר כך את הייאוש. הניתוח שנעשה בשורות הנ"ל היה מותאם להסתכלות הדיכוטומית הנפוצה, זו שבאופן מודע פחות או מודע יותר מנסה לסלף את הייאוש, ולגייס אותו לעזרת כוחות האור והטוב. ודומה שכאן בדיוק עוברת הבעיה: איננו מוכנים להשלים באמת עם הייאוש; הוא חשוב אך לא באופן משכנע, הרי הייאוש, אחרי הכל, הוא רע.

אריק סנטנר בספרו "על הפסיכו-תאולוגיה של חיי היום-יום" דן בין השאר ביכולת ובפוטנציאל לדר-קיום הגלומים במורשת הדתות המונותאיסטיות. הוא מציע חלוקה בין שני סוגי תודעות: הגלובלית והאוניברסלית:

...בעיני התודעה הגלובלית כל זר הוא בסופו של דבר כמוני בדיוק, הוא בסופו של דבר מוכר; הזרות שלו או שלה היא פונקציה של אוצר מילים שונה, קבוצה שונה של שמות שתמיד אפשר לתרגמם. עבור התפישה הפסיכואנליטית של אוניברסליות שאותה אבקש להציע כאן, ההפך הוא הנכון: האפשרות של "אנחנו" כלשהו, של קהילתיות, ניתנת על בסיס העובדה שכל מוכר הוא בסופו של דבר זר, ושלאמיתו של דבר אפילו אני, במובן מובהק, זר לעצמי.⁶

שתי התודעות, הגלובלית והאוניברסלית, מבקשות למצוא דרך קיום שמניחה לכולם להתקיים, אך לגבי התודעה הגלובלית טוען סנטנר שרצונה לאפשר קיום משותף הוא רק המטרה המוצהרת. בפועל מדובר בתודעה שרואה בהבדלים דברים חיצוניים ומניחה שהכל ניתן לתרגום. אין שוני מהותי. האוניברסליות לעומת זאת, פועלת דווקא ממקום שמחדד את עצם קיומם של ההבדלים, שרק הם מאפשרים קיום של א' כ-א' עם ב' כ-ב'.

⁶ אריק סנטנר, על הפסיכו-תאולוגיה של חיי היום-יום, עמ' 24-23.

ההבחנה של סנטנר הולידה אצלי מחשבות בעלות גוון דומה: ההכרה בייאוש עלולה להישאר הכרה שטחית, כזו שרואה בייאוש לא יותר מגלד יבש שאם נקלפו ייחשף העור הוורדרד המוכר. הכרה זו מסרבת לראות בייאוש תנועה מהותית. גם במצב הנמיכות עצמו היא מסרבת לראות מהות לכשעצמה, היא ממהרת להסיק ממנו משמעויות על מנת להיווכח בערכה של המצוקה לטובת תנועת העלייה, שמשום מה מחויבת לבוא אחריה.

בהכרה שמקבלת את הדין ולמעשה רואה בתנועת הייאוש והמצב הנמוך חלק אינטגרלי מהחיים יש היענות לחיים; פתיחות שמתאפשרת דווקא בגלל הזיהוי שלנו את מצבי הייאוש כמהותיים, ולפיכך זרים באמת למצבי תקווה וחלום. תנועה זו של קבלת החיים מטשטשת את הדיכוטומיה בין הזר והמוכר, הייאוש והתקווה, ולמעשה מהווה תנועה אל מעבר להם.

"בהתעטף עלי נפשי את ה' זכרתי ותבוא אליך תפילתי אל היכל קודשך". פסוק זה מתפילת יונה מהדהד עבורי את תנועת ההיענות. ההתעטפות מכילה את הגוף ובמקביל מטשטשת את קווי המתאר שלו. זו תנועה של הכרה בגבול, הכרה שמביאה את זיכרון מה שמעבר לי, מאדם אחר ועד האלוהים עצמו. האימה שבהכרה וודאי מובנת. הבחירה מונחת לפתחנו – לאמץ את אותה הכרה או להמשיך לשנן "אין שום ייאוש". כך או כך, האורחת הבלתי קרואה נשארת שלא על מנת לעזוב.

